

Оксана Червенко
(Бердянськ)

РОСЛИННА СИМВОЛІКА В БОЛГАРСЬКИХ ЛАЗАРСЬКИХ ПІСНЯХ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я

У статті розглянуто рослинну символіку болгарських лазарських пісень, записаних на території Північного Приазов'я та Болгарії. Автор здійснює спробу зіставного аналізу представлених флоролексем.

Ключові слова: болгарський фольклор, лазарські пісні, рослинна символіка, Північне Приазов'я.

The article is dedicated to the research of the plant symbols of Bulgarian Lazar songs which have been made both on the territory of Northern Pryazovye and in Bulgaria. The author has made an attempt to make a comparative analysis of floral lexemes.

Keywords: Bulgarian folklore, Lazar songs, plant symbols, Northern Pryazovye.

В статье рассматривается растительная символика болгарских лазарских песен, записанных на территории Северного Приазовья и Болгарии. Автор делает попытку сопоставительного анализа представленных флоролексем.

Ключевые слова: болгарский фольклор, лазарские песни, растительная символика, Северное Приазовье.

У світлі антропоцентричності сьогоденної парадигми досліджень актуальним є вивчення народної творчості. У фольклористиці особливе місце належить студіюванню локальної специфіки. Це пояснюється тим, що дух етносу, його культурні традиції, історія, релігія, побут, утілені в народній творчості, складаються з різноманітних варіантів регіональних творів – різножанрових пісень, казок, переказів, легенд, прислів'їв тощо.

Вивчення локальної специфіки набуває особливого значення, якщо об'єктом дослідження є творчість народу, який проживає поза межами своєї метрополії. У цьому аспекті цікавим та перспективним видається нам дослідження фольклору болгар, які проживають на території України, зокрема Північного Приазов'я.

Аналізом болгарських фольклорних творів України займалися Н. Шумда [23], Н. Задорожнюк [9], Я. Конєва [11], К. Динчев [7], Н. Михина [12, 13] та ін.

У колі їх досліджень були різноманітні проблеми, зокрема: систематизація творів народної творчості за жанрами, тематичними групами, спостереження за віковим складом носіїв фольклору, вивчення

впливу гендерного чинника на народну творчість тощо.

Однак поза увагою дослідників ще залишається чимало невіршеного. Так, маловивченими є питання локальної специфіки фольклору болгар Північного Приазов'я, зокрема, історії збирання творів болгарських переселенців цього краю, класифікації за віковим та гендерним аспектами, жанрами.

Вивчення специфіки будь-якого явища потребує зіставлення його з іншим корелятивним процесом. На нашу думку, цікавим та перспективним був би порівняльний аналіз фольклорних творів приазовських болгар з аналогічними за жанром творами болгар метрополії. Попередні дані наших досліджень показують, що найвагомішою часткою в народній творчості болгар Північного Приазов'я є пісні [22].

Саме тому предметом фактичного дослідження стали лазарські пісні, зібрані на території Північного Приазов'я («Български народни песни (събрани в с. Преслав и с. Строгановка, Русия от Ив. С. Тодоров)» [3], «Песните на бердянските българии» [15] Атанаса Варбанського, «Народни песни на българите от Украинска и Молдовска ССР» [10] Ніколая Кауфмана,

«Фольклор болгарских сел Бердянского района Запорожской области (к 150-летию переселения болгар из Бессарабии в Таврию)» [14] Людмили Ноздріної, власні польові записи «Болгарський фольклор Північного Приазов'я» [2]) та Болгарії («Българско народно творчество. Обредни песни» [4]).

Пісня являє собою складний, словесно-музичний багатоаспектний твір, однією з характерних рис якого є наявність символіки. Як правило, символами у творах усної народної творчості є об'єкти навколишнього світу: фауна, флора, назви небесних тіл, інших об'єктів неживої природи, кольори тощо.

Мета цієї статті – аналіз рослинної символіки записів лазарських пісень Північного Приазов'я та Болгарії.

Виходячи з вищезазначеної мети, ми вирішуємо такі завдання: 1) визначити коло писемних пам'яток, у яких зафіксовано лазарські пісні; 2) встановити універсальність у виборі флористичної символіки; 3) зробити аналіз ареальної специфіки флористичної символіки у порівнянні з піснями метрополії.

Лазарські пісні посідають важливе місце серед обрядових ліричних пісень, їх співають під час обрядодійства, що дістало назву «лазаруване». Ці архаїчні пісні пов'язують із днем воскресіння Лазаря. У лазарських звичаях відкриваємо сліди дохристиянського весняного свята, пов'язаного з приходом весни та воскресінням природи для нового життя. Це свято дівчат, які вдягнені в новий одяг, прикрашені квітами – «лазаруват». Відвідуючи домівки, вони співають стільки пісень, скільки членів у родині [6, с. 306]. Головна тема лазарських пісень – це любов та обзаведення своєю родиною: у природі народжується нове життя, для нового життя має готуватися й людина [6, с. 310]. Отже, рослинна символіка посідає важливе місце в циклі цих пісень.

Спільними для лазарських пісень, зафіксованих у Північному Приазов'ї та на території Болгарії, є такі флористичні символи, як *босилек, гора, градина, дърво, жито, капина, китка, коприва, лист, нива, поле, поляна, просо, пшеница, ружа, трева, трендафил, цвете, ябълка*. Хотілось би відмітити, що в піснях, записаних на території Болгарії, флоролексема *китка* трапляється найчастіше.

Слід відзначити, що такі флористичні символи, як *боб, венец, вишна, вишнища, грозде, ела, здравец, зеленика, карамфил, качун, корен, лен, леска, ливада, лоза, малина, теменуга, тополя, черешнина, чубрица, яболнища, явор*, не спостерігаються в лазарських піснях Північного Приазов'я.

Деякі флористичні символи, які трапляються в піснях приазовських болгар, ми не зафіксували в піснях метрополії. Це такі, як *божур, върба, дюля, калина, клон, коноп, люляк, рян, смин, сноп, чешмир*.

Білий колір та аромат сухого **базиліка** визначає цю рослину як символ здоров'я, молодості; як атрибут його використовують від народження до смерті, у сімейних та календарно-обрядових святах, народній медицині при коптінні над хворими та при ворожінні.

У піснях приазовських болгар базилік наділений такою символікою: 1. Свято: мова йде про те, що напередодні свята в неділю рано подвір'я прикрашають букетами з базиліка: «...чи ги е примела / с китка бял босилък» [10, с. 615]. Відчувається святковий настрій напередодні свята. 2. У наступній пісні хлопець просить матір оженити його, мотивуючи це тим, що він молодий і дівчата його люблять: «Жени ма, мамо, годи ма, / дорде съм младо, зилено, / дорде съм китка босилък...» [10, с. 639]. Базилік однаково пов'язаний як із чоловічим, так і з жіночим началом, підставою для чого є віра в його силу, він є образом не тільки дівчини, а ще й парубка. Як бачимо, у цьому випадку базилік є символом чоловічої молодості та краси. 3. Весна: звертаючись до Лазаря, люди, які співають, радіють, тому що йде весна, розквітають квіти: «...И моравата люлика / И кичастия бусиляк» [15, с. 29]. Базилік є символом весни, надії, радощів.

У піснях, записаних у Болгарії, базилік має таку символіку: 1. Щасливе подружнє життя: базилік – це рослина, навантажена провідним значенням у звичаєво-релігійній практиці, пов'язана з діями, що забезпечують майбутній щасливий шлюб дівчини; одна з рослин, яку використовують, щоб привернути увагу парубка. У пісні дівчина, зібравши квіти, сплела вінок: «...на венецот девет китки, / девет китки босилкови, / десетата,

подлескова...» [4, с. 355]. Хлопець забрав вінок, показуючи цим, що хоче бути разом з дівчиною. У пісні «Златари и мома» дівчина сіяла базилік, бажаючи, щоб не базилік ріс, а дорогоцінне каміння: «...ран босилек сеяла. / Не ся роди босилек...» [4, с. 370]. Тому, коли прийшли «ювеліри», тобто свати, вони оцінили не каміння, а дівчину-наречену. У наступній пісні «При първо либе и млада рожба» базилік трапляється в позитивному шлюбному контексті: «...в градината, в босильоко. / Си извади фърчко ноже, / си посече бел босильок...» [4, с. 411]. 2. Працелюбність: у лазарських піснях тісно переплітаються любов і труд, дім та природа, мрії про щастя й надії на господарське благополуччя. Це миті з розмаїтості повсякденного життя народу. Виражаючи своє емоційне ставлення до воскресіння природи, співець відтворює світ у хвилюючій поетичній ідеалізації. Голобля в плугаря – з базиліка: «...босилкьови му жеглите. / Босильок млогу мерише...» [4, с. 433]. Базилік так пахне, що пробуджує все живе.

Таким чином, у проаналізованих піснях, зафіксованих як у Північному Приазов'ї, так і в Болгарії, базилік має позитивне значення.

Здебільшого **ліс**, трапляючись у піснях Північного Приазов'я («...минали гора зелена...» [10, с. 656], «...прескочи в горня градинка...» [10, с. 657], «Юнак през гора вървеша...» [3, с. 22]), а також метрополії («Лудо идет от гората, / младо идет от гората...» [4, с. 369], «...та бега в гора зелена...» [4, с. 374]), не є символом, а являє собою лише просторовий знак.

Однак у деяких піснях ліс та листя – це символ міцного здоров'я. У приазовській пісні скільки листя в лісі («...колко на гора листята и фъв поле тревата...» [10, с. 639]), стільки бажається здоров'я. У тексті, зафіксованому в метрополії, скільки шуму в лісі («...Колко шума по гората...» [4, с. 379]), стільки здоров'я бажається мешканцям дому. Слід зазначити, що в одній з пісень, записаних у Болгарії, «...колко листа на китката, ... колко листа на гората...» [4, с. 365], стільки бажається не здоров'я, а, навпаки, хвороби.

Отже, ліс у більшості пісень Північного Приазов'я та метрополії – просторовий знак. Також він символізує значну кількість бажаного здоров'я. Але в пісні, за-

писаній на території Болгарії, ліс вжито в негативному контексті при побажанні хвороби.

Образ-символ **саду** наявний у шести випадках приазовських пісень в однаковому контексті, де підкреслюється, що свято Лазаря відзначається один раз на рік. У цих піснях рік порівнюється з садом, у якому цвіте алтея: «...Лазар ни мий ката ден, / най мий йвднаж в година, като ружа в градина, като бяла коприня» [10, с. 600]. У пісні метрополії молода дівчина порівнює себе з садом, кажучи парубку, що вона без нього, як сад без паркану: «...А яз да беф како тебе, / градина беф заградила...» [4, с. 389].

У багатьох піснях Північного Приазов'я («...в зелена гърдина...» [10, с. 606], «...у бацяна градина...» [10, с. 607], «...Станка в гърдинка...» [10, с. 627], «...Въ равната градинка...» [15, с. 24]) та Болгарії («...на градина га прос(т)рела...» [4, с. 362], «...та у градина седеше...» [4, с. 375], «...у градина под капина...» [4, с. 376]) сад трапляється у просторовому сенсі. Дівчина в піснях створює сад, щоб до нього втрутився той єдиний, який цього гідний, якого вона чекає.

Дерево життя – символ життя космосу, його зародження; росту, гармонії, безсмертя; осі, що з'єднує різні світи; невичерпних життєвих сил; вічного оновлення та відродження [20, с. 43]. Світове дерево в образі жінки символізує невичерпну силу, що відтворює все живе, вічне, оновлене [20, с. 44]. У наступних піснях дерево символізує молоду дівчину, яку хочуть взяти заміж. У приазовській пісні розповідається про те, що вдівець хоче, змагаючись із молодим парубком, поцілитися в дерево. Хто це зробить, тому й дістанеться дівчина Марія: «...кой ще прецели дърво мрямово / той ще да земи мома Мария...» [10, с. 657]. Виграє вдівець. Дівчина не рада цьому, плаче та каже, що хоче бути з молодим парубком. У пісні метрополії завершення історії також нещасливе. Хлопець запримітив дівчину в селі, дерево в лісі: «...яворот дърво в горето...» [4, с. 392]. Молоду дівчину забрали, а дерево зрубали: «...яворот дърво отсекле...» [4, с. 392].

У піснях метрополії дерево трапляється як у позитивному контексті, з побажанням стільки здоров'я, скільки дерев у полі («...колко дърва по полето...» [4, с. 379]),

так і в негативному, з побажанням стількох років хвороби, скільки листя на дереві («...*колко листа на дървото...*» [4, с. 365]). Також в одній з пісень, зафіксованих у Болгарії, дівчині наснився сон, у якому зображується дивне дерево: «...*чудно дърво чудновато...*» [4, с. 376]. Далі говориться, що дерево – це гірке весілля: «...*щото било чудно дърво, / оно било тежка сватба...*» [4, с. 376].

Пшениця – дуже давня культурна рослина, найважливіша продовольча культура.

У приазовській пісні «Дай, Боже, урожай» люди, які співають, просять у Бога врожаю, щоб наповнити амбари пшеницею: «...*три хамбаря със жито и третия със просо...*» [10, с. 635]. У наступних піснях Північного Приазов'я, коли пшениця зійде – хлопець заручиться: «...*дорде жито изникни, / я жа са, мале, посгода...*» [10, с. 647], пшениця дозріє – хлопець ожениється: «...*дорде житото изникни, / Иван ще да са посгоди; / дорде житото узрее, / Иван ще да са ожене...*» [10, с. 647]. У пісні метрополії аналогічний контекст: «...*дорде житото изникне, / Иван ще да са посгоди; / дорде житото узрее, / Иван ще да са ожене...*» [4, с. 402].

У пісні метрополії Марко кохає трьох дівчат, одна з яких говорить парубку, щоб він прийшов, бо його пшениця вже вродила, а кожна нива – це амбар пшениці: «...*жито ти се обродило, / сека нива амбар жито...*» [4, с. 386].

Коли пшениця ще зелена, то рано думати про шлюб, а в наведених прикладах бачимо, що проростання та дозрівання пшениці використовується як часове відображення, тобто, що вже прийшов час одружуватися.

Ожина – символ цнотливої чистоти [19, с. 192]. Пісня метрополії починається з того, що дівчина сидить у садку під ожиною («...*у градина под капина...*»

[4, с. 376]), а далі розповідається про її сон, у якому – двоє молодих під вінцем. Отже, можна припустити, що «чесна» дівчина передчуває свою долю та заміжжя.

Ожина має заспокійливу дію, а кропива зцілює від багатьох недугів. У випадку з пісні Північного Приазов'я старша сестра, дізнавшись про те, що молодий чоловік призначається її молодшій сестрі, назбирала кропиви та ожини («...*в гьстата копрова, в рядката капина, брала, собирала...*» [10, с. 654]), щоб отруїтися, у цьому знайти спокій та зцілення від душевного неспокою.

Густі зарості кропиви – символ безгосподарності, ледачкуватості господаря [20, с. 18]. У пісні метрополії дівчина, описуючи своїх наречених, зазначає, що тесля їсть кропиви («...*рядка коприва...*» [4, с. 406]), тобто він бідний, мабуть, тому, що ледачий.

Яблуко – традиційний символ краси. У приазовській пісні дівчина «...*Червена, като ябълка, Висока, като кунюпа, Стегната, като ръжанъ спонъ*» [15, с. 509]. Також яблуко – символ цілісності, земних бажань; символ початку всіх речей, плодючості; безсмертя та вічної молодості [20, с. 144]. У піснях Північного Приазов'я хлопцю дають пораду кинути яблуко, де воно впаде, там і буде дівчина, яка йому передвіщається («*Фърли, метни абълка, дето падне абълка, там е Маня речена, речена и дадена...*» [10, с. 610]). У піснях, записаних на території Болгарії, вегетативний образ «яблуко» трапляється у схожому контексті: «... *Фърли, метни абълка, дето падне абълка, там е мойто речене...*» [4, с. 382].

Перспективою подальших досліджень ми вважаємо зіставне вивчення рослинної символіки болгарських народних пісень.

Нижче наводимо таблицю (додаток № 1) переліку зафіксованих термінів рослинної символіки.

Додаток № 1

№	Флористичний символ (болгарська – українська мови)	У піснях, записаних на території Північного Приазов'я (кількість)	У піснях, записаних на території Болгарії (кількість)
1	боб – біб	-	1
2	божур – півонія	1	-
3	босилек – базилік	4	7
4	венец – вінок	-	13
5	вишна – вишня	-	1
6	вишница – вишня	-	1
7	върба – верба	1	-
8	гора – ліс	7	14
9	градина – сад, город	22	12
10	грозде – виноград	-	4
11	дърво – дерево	5	6
12	дюля – айва	6	-
13	ела – ялиця	-	2
14	жито – пшениця	11	4
15	здравец – дика герань	-	2
16	зеленика – барвінок, самшит	-	1
17	калина – калина	3	-
18	капина, къпина – ожина	1	1
19	карамфил – гвоздика	-	1
20	качун (літ. – минзухар) – шафран, крокіс	-	4
21	китка – букет	7	26
22	клон – гілка	1	-
23	коноп – коноплі	1	-
24	коприва – кропива	1	1
25	корен – корінь	-	3
26	лен – льон	-	4
27	леска – ліщина	-	1
28	ливада – луг	-	3
29	лист – лист	1	4
30	лоза – виноград	-	3
31	люляк – бузок	6	-
32	малина – малина	-	1
33	нива – нива	4	8
34	поле (діал. – кър) – поле	9	10
35	поляна – поляна	1	1
36	просо – просо	2	1
37	пшеница – пшениця	2	7
38	ружа – алтея, троянда	12	2
39	рян (літ. – хрян) – хрін	1	-
40	смин – безсмертник	7	-
41	сноп – сніп	1	-
42	теменуга (теменужка) – фіалка	-	2
43	топола – тополя	-	5
44	трева – трава	1	5
45	трендафил – троянда	11	5
46	цвете – квітка	7	4
47	черешнина – черешня	-	1
48	чешмир (чимшир) – самшит	1	-
49	чубрица – чабер	-	1
50	яболшница – яблуня	-	3
51	ябълка – яблуко	5	15
52	явор – явір	-	2

Література

1. Болгарско-русский словарь / С. Б. Бернштейн. – М. : Русский язык, 1975. – 768 с.
2. Болгарський фольклор Північного Приазов'я / збирач та упоряд. О. Б. Червенко. – Бердянськ, 2012. – 126 с.
3. Български народни песни (събрани в с. Преслав и с. Строгановка, Русия, Бердянски уезд от Ив. С. Тодоров). – Ловеч : Скоропечатница «Труд», 1903. – 48 с.
4. Българско народно творчество : [в 12 т.] / М. Арнаудов, Хр. Вакарелски. – София : Български писатели, 1962. – Т. 5. – 663 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт.-кер. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, 2004. – 1425 с.
6. Динев П. Български фолклор / Петър Динев. – София : Български писател, 1972. – 584 с.
7. Динчев К. Л. Българският фолклор в локално-регионалното му разнообразие : [наблюдения и насоки] / К. Л. Динчев ; ред. : А. Попов, И. А. Стоянов. – София : Изд-во на СУ «Св. Климент Охридски», 1992. – 279 с.
8. Георгиева И. Българска народна митология / Иваницка Георгиева. – София : Наука и изкуство, 1993. – 258 с.
9. Задорожнюк Н. І. Семантика символічно-обрядової системи болгарської весільної поезії : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.09 «Фольклористика» / Н. І. Задорожнюк. – К., 1994. – 142 с.
10. Кауфман Н. Народни песни на българите от Украинска и Молдавска ССР : [в 2 т.] / Н. Кауфман. – София : Издателство на Българската академия на науките, 1982. – Т. 1. – 720 с.
11. Конева Я. П. Народно-песенная культура болгарской диаспоры в Украине : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.09 «Фольклористика» / Я. П. Конева. – К., 1992. – 225 с.
12. Михина Н. Состав и функции именованный женских персонажей в болгарском фольклоре / Н. Михина // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации : [сб. науч. статей]. – Донецк : Дон. ГУ, 1994. – С. 115–131.
13. Михина Н. Состав и функции именованный мужских персонажей в народных песнях болгар Украины и Молдовы / Н. Михина // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк : Дон. ГУ, 1994. – С. 100–108.
14. Ноздрин Л. Ф. Фольклор болгарских сел Бердянского района Запорожской области (к 150-летию переселения болгар из Бессарабии в Таврию) / Л. Ф. Ноздрин. – Запорожье : Дикое Поле, 2010. – 88 с.
15. Песните на бердянските българи / [събрал и наредил Ат. Вас. Върбански]. – София : Академично из-во «Проф. Марин Дринов», 2002. – 626 с.
16. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. А. Потебня. – Х. : Издание М. В. Потебня, 1914. – 243 с.
17. Русско-украинский словарь : [в 3 т.] / редколл. : И. А. Багмут, И. К. Белодед, С. И. Головащук [и др.]. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1. – 700 с. ; Т. 2. – 756 с. ; Т. 3. – 727 с.
18. Символы и их влияние на людей / авт.-сост. Л. В. Аксенова, В. Грина. – М. : ООО «Издательство АСТ» ; Донецк : «Сталкер», 2004. – 302, [2] с. : илл. – (Мир твоих увлечений).
19. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – 608 с.
20. Словник символів / заг. ред. О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко [та ін.]. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 155 с.
21. Українські символи / ред. М. Дмитренко. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1994. – 140 с.
22. Червенко О. Б. Болгарська народна творчість Північного Приазов'я у колі інтересів фольклористичної науки / О. Б. Червенко // Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство : [міжвуз. зб. наук. ст. ; гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – Вип. VI. – Ч. 2. – С. 56–65.
23. Шумада Н. Спільні риси болгарської та української епічної пісенності / Н. С. Шумада // Изследования в чест на академик Михаил Арнаудов : [юбилеен сборник]. – София : Изд-во БАН, 1970. – С. 359–366.
24. Энциклопедия символов / Е. Я. Шейнина. – М. : АСТ ; Х. : Торсинг, 2006. – 591, [1] с. : илл.
25. 100 найвідоміших образів української міфології / заг. ред. О. Таланчук. – К. : Орфей, 2002. – 448 с.